

Олександр КУЧЕРУК (Київ)

РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ ЧИ ЛЕГАЛІЗМ: ПРОБЛЕМА ЗЕНОНА ПЕЛЕНСЬКОГО, ПЕРШОГО ПРОВІДНИКА ОУН НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Питання “революційність чи легалізм”, винесене у заголовок, певний час на початку 1930-х рр. було надактуальним у процесі вироблення тактики дій ОУН на українських землях під польською окупацією. Одним з варіантів легалістичних форм (не відкидаючи революційні форми) був Зенон Пеленський, перший провідник ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ). Народився він 1902 р. у Галичині, був членом Української військової організації (УВО), учасником установчого Першого конгресу українських націоналістів у Відні 1929 р., на якому засновано Організацію Українських Націоналістів (ОУН) на чолі з Є. Коновальцем. З. Пеленський став першим провідником ОУН на ЗУЗ та керівником Крайової екзекутиви¹. Влітку 1929 р. він прибув до Львова і приступив до виконання своїх обов’язків. На той час користувався псевдонімами Пакс, Білий, Олександр.

Член Проводу Українських Націоналістів М. Сціборський після поїздки 1930 р. до Львова у справі організації проводу на ЗУЗ та призначення провідника так характеризував З. Пеленського: “Для краєвих націоналістів Провідник є «гомо нову», який довший час перебував на еміграції, нічим не спричинився до розвитку націоналістичного краєвого руху, не терплячи тих репресій, які накладала на активних працівників окупаційна влада. [...] його призначення Провідником, згідно їх слів, було для багатьох несподіваністю і з тим опінією погодилася лише в силу того авторитету, який стояв за Провідником – Провід Українських Націоналістів”², і далі “його психіка звернена в бік легальщини, конструктивності і теоретизування...”³.

З. Пеленський, працюючи над розбудовою крайової ОУН у Галичині, мав зустрічі з представниками УНДО, зокрема, у розмові з ним вони пропонували, “щоб ОУН взяла в руки цілу Рідну Школу”⁴ (на той час це розгорнута система освітніх гуртків по всій Галичині), акцентуючи на тому, що “ми

¹ У літературі, особливо популярній, помилково часто вказують, що першим провідником ОУН на західноукраїнських землях був Б. Кравців.

² Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 172. – Арк. 20.

³ Там само. – Арк. 21.

⁴ Там само. – Арк. 22.

лише тримаємо в руках стан посідання, але хочемо його передати Вам, бо Ви є наші спадкоємці”⁵. Ці слова вказують на те, що тоді значна частина українського політикуму Західної України розглядала ОУН як новітню форму українського національно-визвольного руху.

У той же час ОУН у процесі внутрішніх дискусій, часто дуже гострих, виробляла власне ставлення до легального українського політичного сектору. З. Пеленський пише: “В своїй тактиці до легального табору ОУН виходить з основного завдання сприяти найглибшій диференціації легального і революційного табору, яка мала б на меті позбавлення цього першого провідно-політичних впливів на ЗУЗ. Одночасно ОУН має приступити до підготовки можливостей створення легального вияву ОУН (У[країнський] Н[аціональний] С[оюз]), щоб таким чином мати можливість впливати на сектор органічної діяльності і направляти його після засад, які видвигає національна революція та її вимоги”⁶.

З. Пеленський не просто приживався на посаді провідника ОУН на ЗУЗ, виникали непорозуміння і конфлікти, до того ж З. Пеленському не вистачало досвіду організаційної роботи і його спроби налагодити роботу крайової організації ОУН не мали належного успіху. ПУН змушений був звільнити його з цієї посади, у червні 1930 р. тимчасово виконувачем обов’язків провідника ЗУЗ призначено Б. Кравціва, доки буде підібрано відповіднішу особу на це місце.

Незабаром З. Пеленського як провідного діяча ОУН арештувала польська поліція, 1932 р. його засуджено на чотири роки позбавлення волі на так званому процесі “конгресовців”, тобто учасників Першого конгресу українських націоналістів; крім нього, це – О. Бойдуник, Ю. Вассиян, О. Бабій, С. Ленкавський.

Відбувши покарання, він продовжує активну журналістську діяльність, вступає до політичної партії “Українське національно-демократичне об’єднання” (УНДО), стає одним з його лідерів, як депутат сейму входить до української парламентської репрезентації тощо.

Після розвалу Польщі 1939 р., коли кардинально змінилася політична ситуація, З. Пеленський (партія УНДО фактично перестала існувати) 16 листопада 1939 р. звертається до новообраного голови ОУН А. Мельника з великим листом, де викладає історію свого конфлікту з членами крайової організації ОУН, проблему легалізму та намагається з’ясувати своє становище в ОУН.

Цей лист нині зберігається в Архіві ОУН. Це два аркуші формату близько А4, що складені удвоє. Сім з восьми сторінок заповнено рукописом, який виконано чорнилом.

При публікації максимально збережено мову оригіналу включно з написанням слів, унормовано до деякої міри пунктуацію, написання слів разом,

⁵ Там само.

⁶ Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 29.

окремо та через дефіс усунено різнописання, впроваджено апостроф. Підкреслення в тексті листа зроблені автором. Кілька слів, з огляду на стан оригіналу прочитати не вдалося, про що зауважено у відповідних місцях. Скорочення розкриваються у квадратних дужках. Поширені скорочення: *т.* – товариш та *п.* – пан – не розкриваються.

Пояснення слів:

Спрецизований – уточнений.

Завішений, завішення – призупинений, призупинення у членстві.

Зискати – взяти, отримати.

Побут – тут: перебування.

Розважувана, розважання – вирішена, вирішення.

Action direct – пряма дія.

Консеквентно – послідовно.

Консеквенція – наслідок.

Нормалізація – польська політика стосовно української національної меншини з метою послабити напруження і протистояння в суспільстві у 1930-х рр.

Розгрівка – розвиток подій, ситуація.

Емеритура – пенсія.

Заавансована – тут: прогресуюча [форма захворювання].

Виелімінувати – виключати.

Вплива – подання, надходження.

ДОКУМЕНТ

До Пана Провідника

Організації Українських Націоналістів.

Бажаючи вяснити своє відношення до Організації Українських Націоналістів прошу пана Провідника прийняти на увагу слідує:

1. Пізною осінню 1933 року, підчас мого перебування у львівській карній в'язниці заіснував між мною і т. Богданом Кравцевом¹ як старостою українських політичних в'язнів отвертий конфлікт. Т. Б. Кравців повідомив мене, що на нараді з іншими товаришами, яких числа ні імен не подав мені до відома, виключили мене зі спільноти українських політичних в'язнів. Т. Кравців не подав мені до відома точно спрецизованих причин мого виключення; приймалося одначе загально, що причиною цього кроку були мої начебто "опортуністичні ухили" і – щоб так висловлюватися – заломання мною зобов'язуючої генеральної політичної лінії Організації. При тім, т. Кравців не вяснив мені, чи це виключення зі спільноти українських політв'язнів мало бути й було тотожне з виключенням мене зі складу членів Організації.

Мушу при тому підкреслити, що справа йшла про моє політичне виключення; мене усунено від участі від усякого роду нарад і рішень у справах програмово-ідеологічних і практично-політичного характеру. Проте, фізично я далі перебував у спільноті з українськими політв'язнями, поділяючи спільну долю до кінця мого вироку.

По проголошенні мені цього рішення, використовуючи нагоду виходу на волю т. Х., я негайно звернувся через нього до т. Б. Гнаткевича², про котрого було відомо,

що сповнював у тому часі чинности крайового Провідника. Я просив за розгляд моєї справи й віддачі її на вирішення вищих організаційних чинників. Одначе ніякої відповіді я не отримав і досі не знаю, чи мій відклик взагалі був розгляданий вищими організаційними владами, а якщо так, з яким вислідом? Не довідався я цього і по виході з в'язниці, дарма, що справою цікавився.

Порваного у в'язниці організаційного зв'язку з членами організації я вже більше не мав змоги нав'язати з двох причин – раз тому, що завішений наді мною політичний бойкот продовжувався очевидно далі, і по-друге тому, що й взагалі мені було невідомо, до кого слід було мені після 3 років і 4 місяців перерви з цим на Краєвому терені звертатися. Важко було визнатися, хто в Краю є уповноважений говорити авторитетно від імені Організації. Практично річ беручи, зокрема на терені Львова між Організацією і приналежністю – щоб так висловитися – до круга п. Дмитра Донцова [різниця] в поняттях багатьох націоналістів майже цілковито. Тим часом я послідовно відмовлявся визнати організаційну компетенцію й програмово-ідеологічну покликаність людей, які на ділі цілковито підпадали під вплив п. Дм. Донцова. Було ж мені відомо, що п. Дм. Донцов до Організації не належить і його круг не заступає поглядів й інтересів Організації. Знов ж зв'язок зі закордоном був дуже утруднений; зокрема мені так і не поталанило увійти в зв'язок з пок[ійним] Провідником Євгеном Коновальцем. Так проминули цілі роки.

Конфлікт, чи точніше розходження й невзгоди між мною і товаришами по Організації, поглибився ще більше у 1934 р. В тому часі я поважно занедужав у в'язниці в Тернополі на нежить шлунка й атонію кишок; крім того проявилися у мене сильні ознаки туберкульозу легенів. Я зискав 3-місячну відпустку для порятунку здоров'я. Підчас моєї відпустки одного дня з'явився у мене т. В. Янів³ та заявив мені, що маю явитися перед організаційним судом, який мав розглянути якісь ближче неозначені новини. На мої запити т. В. Янів не вияснив мені, чи суд скликається з доручення Проводу, не вияснив справи правосильности і компетенції суду, не з'ясував предмету обвинувачення і не подав складу суду. Зокрема не вияснив мені, чи суд має відбутися з волі Провідника Організації. В тих умовах я виніс переконання, що якась ближче не означена групка людей взяла собі право, всупереч виразним постановам і духові організаційного статуту, видавання судів та опіній у відношенні до інших членів Організації. Я категорично відмовився на цьому суді з'явитись. І так і досі не знаю, чи справді ця справа відбувалася волею вищих установ Організації, чи була самозваним виступом групи людей.

2. Основною причиною конфлікту була глибока розбіжність моїх поглядів з опініями інших товаришів про тактику національної боротьби українства у польській займанщині. Точно кажучи, глибокі причини цього конфлікту існували від перших днів мого побуту на терені Західньої України після мого повороту з еміграції у жовтні 1921 р. Я повернувся з Берліна до краю з дорученням Провідника організувати легальну пресу Організації. Доказом цього було перейняття у наші руки “Українського Голосу”. Це я вважав взагалі початком значно ширше продуманої політичної акції на краєвому терені. Я стояв на становищі, що Організація не може себе обмежувати виключно до діяльности у підпіллі й що повинна намагатися опанувати у всій ширині також назверхній, явний і легальний сектор цілости українського національного життя. Я працював у тому напрямку з повним переконанням, що пок[ійний] Провідник Євген Коновалець поділяє це моє становище. Адже ж коли засновувалася перед десятьма роками Організація Українських націоналістів, ще цілком

неясною стояла справа тактики, яка має бути застосована у подальшій організаційній праці. Я мав переконання, що вона є подумана як явно, працюючи на терені краю легальними засобами політична організація, яка ставить собі завдання об'єднати у своїх рядах усі з рації свого суспільного положення наявно працюючі українські елементи. Адже з краю прошено на Конституційний Конгрес Українських Націоналістів низку осіб, що про них згори слід було виключити думку, що мали б і могли б увійти у підпілля. Адже коли на Конгресі була розважувана справа Головства Організації, так Провідник Євген Коновалець висунув в окремій промові свої поважні застереження проти його вибору, мотивуючи ці застереження сумнівами, чи є доцільно з огляду на перспективи дальшої праці в краю обрати формально саме Його головою Організації!

По повороті до краю, я вперто заступав погляд, що і недоцільно і нема навіть можливості заганяти ціле українське національне життя у підпілля. Я розумів величезне підготовче державотворче значіння т. зв. органічних секторів українського національного життя; зокрема, не хотів, щоб вони були і далі залишалися монопольною доменою впливів різношерстого західньоукраїнського партійництва. Не місце тут розвивати у якій ширині мою концепцію органічного розвитку та розбудови й соціально-станової диференціації нашого національного масиву у рямцях і під політичним керівництвом Організації. Ці речі не находили в тому часі у найвпливовіших наших колах нашого організаційного, особливо студентського молодняка найменшого розуміння. Ця молодь жила виключно мітом і легендою революційної *action direct*. При такому її наставленні мої погляди і концепції кваліфіковано й осуджувано безоглядно як “угодові” й “опортуністичні”. Консеквентно створювано на терені краю доконані факти, які швидко пересудили дальший розвиток Організації в сенсі оформлення її у підпільну, безпосередньо бойову форму. Проте, я далі стояв на становищі, що наявний сектор нашого національного життя повинен і має бути нами ангажований та що легалістична робота має бути попри все ведена! Я писав про це багато разів до Провідника, Він ніколи не опонував проти мого розуміння й ставлення справи. Зрештою проблема постановки легальної і нелегальної праці Організації не була ніколи поставлена без (*слово не прочитано*) розгляд і програмово розв'язана. Само життя остільки виявило у дальшому ході подій слушність моїх “опортуністичних” поглядів, що згодом, мої навіть найзавзятіші опоненти на терені краю входили на тих чи інших ділянках українського життя в легальну т. зв. органічну працю – чи то у господарському, культурному, освітньому чи іншому секторі. Працю у підпіллі я завжди вважав справою лише дуже малою й дуже специфічно добраною та організованою групи людей.

На утвердження цих моїх “опортуністичних” поглядів вплинув особливо сильно хід міжнародних подій 1933 і 1934 рр. – це роки заключення пактів неагресії Польщі зі Світами і Німеччиною. Внаслідок цього Польща здавалася більше ніж коли-небудь міцною і забезпеченою у своєму державному існуванні. Українська справа як чинник у міжнародній політиці меркла у тих умовах шораз виразніше, не видно було тієї зовнішньої сили, якої політика могла б українську справу у міжнародному сенсі активізувати. Схід і захід згоджувалися практично у трактуванні української проблеми, як внутрішньої справи Польщі, згл[ядно] Советів. Ці пакти неагресії започатковують період особливо сильного натиску польщини на українство. Продовження масової підпільної акції в тих умовах було б політикою явно-го націоналістичного самознищення. Це було – особливо на відтинку нашої мо-

лоді – неначе б спалювання свічки з двох кінців. Більше ніж коли-небудь я був у тій ситуації переконаний у тому, що Організація повинна вести масову легалістичну, очевидно у націоналістичному дусі ведену громадську працю. Наскільки я зорієнтований, либонь так само оцінював у засаді ситуацію в краю і Провід, забороняючи масову терористичну акцію.

При тім, правда, я не робив собі ніколи найменших ілюзій щодо можливости якогось засадничого погодження поляків з українцями, на те знав я поляків занадто добре. Легалістична політика не могла знівелювати польського натиску, але могла його принайменше ослаблювати і значно припізнювати. Йшло ж бо про те, щоби якнайшвидше і в найкращому об’ємі оберігати українську націоналістичну субстанцію й народні організаційні надбання у всіх формах та виглядах, – аж до моменту засадничої зміни міжнародньої ситуації. Я розумів, що зокрема терористичні акції давали полякам у тому часі тим вигідніші притики до репресій та безоглядного винищування українства. Тільки такі були мої мотиви, коли я протиставився актам сліпого політичного радикалізму. В тих перспективах ідея т. зв. польсько-української “нормалізації” нічим іншим не була, як тільки актом української національної самооборони. Я переконаний, що політика “нормалізації” виконала в перспективі цілості нашого національного життя свою частину завдання: вона давала можливість принайменше животіти нашим установам і товариствам, вона повитягала чимало наших людей з тюрем і криміналів, запобігла у багатьох випадках ударам з боку польської шовіністичної дурійки. Я переконаний і знаю, що коли б не ця політика, польський шовіністичний шал з 1939 р. був би вибухнув добрих 3–4 роки швидше, ми були б увійшли у своїй масі у міжнародну розгрівку 1939 р. значно більше ослаблені і знівечені, ніж це сталося насправді.

3. У зв’язку з тим вважаю конечним пояснити і виправдати моє вступлення в ряди УНДО. Наскільки знаю і розумію статут Організації, він не виключає при означених передумовах участі членів Організації в легальних політичних партіях. Одною з основних проблем, якими завжди була актуальна у специфічних умовах праці Організації, була справа проникання членів Організації в інші організовані наявні форми українського національного життя. Дуже часто здекларовані українські націоналісти не вважали УНД[О] політичною партією (*два слова не прочитано*) як радше взагалі громадсько-політичною організацією українства на місцях, щоб так висловитися, великим Громадянським Комітетом, практично покликаним ладнати в ділянці легального життя суспільности її прилюдні політичні справи. Комітети УНДО так були і організовані націоналістами. Адаже ж мусів бути хтось, хто займався справою всяких сеймових і самоуправних виборів, хто заступав би українські інтереси на всіх ділянках діяння урядового апарату, все це силою фактів накидувало щоденне реальне життя. Важко говорити про УНДО як про політичну партію в умовах, коли взагалі [немає] ж усього того, що складається на поняття справжньої політичної партії.

Абстрагуючись від цих моментів, мотивом мого вступлення до УНДО було теж і бажання далі працювати практично у політичній ділянці для добра української справи. Завдяки подіям у Львівській в’язниці я був практично виключений від участі в праці безпосередньо в рядах Організації. Одначе я не хотів йти в 34 р. життя на політичну емеритуру, міг зі своєю освітою і деяким політичним виробленням ще до чогось своїй суспільности придатися. Приступлення до УНДО давало мені ці практичні можливості, я й користався тією формою.

Був врешті ще один мотив, який вплинув на мій перехід у легалістику УНДО. Я вийшов з в'язниці зі сильно заавансованою туберкульозною легенів. Я розумів, що просто фізично не спростав би дальшій підпільній праці. Та що міг би надаватися до чогось ще тільки в легалістичній роботі.

4. Велику частину вини за такий хід подій та заіснувавший вигляд моїх взаємин з Організацією несе, на мою думку, трудність зв'язку в складних умовах праці Організації. Найбільша біда виникала здебільша з того, що при заіснуванні конфліктів не було просто не раз кому розсудити, хто в даній конкретній ситуації мав рацію. Провідник – щоб так висловитися – був далеко, а особисті прикмети й не раз взаємний фанатизм переконань, діючий в терені, настільки міцний, що конфлікти з усіма їх консеквенціями були неминучі.

Проте, я гадаю, що помимо моїх розходжень і конфліктів з красивими колами націоналістів і моєї діяльності в УНДО, я нічим Організації не пошкодив. Ніколи я проти Організації самої по собі не виступав, усе те, що про неї знав, було і залишається внутрішньою організаційною справою. Якщо ж в заіснувавшому стані речей вже й не були можливі мої зв'язки стисло організаційного характеру з Проводом і колами Організації, я завжди намагався витримувати принайменше приязні особисті зв'язки з поодинокими націоналістами.

У всьому тому, що я робив, не бачу ніякого гріха супроти статуту і духа Організації. Вважаючи, що Організація того формату, що ОУН, повинна оперувати всякими можливостями, так само легалістичними, як і підпільними. Дозволю собі вжити для оборони мого становища хоча б такого порівняння: Гітлер здійснив одну із найбільших революцій у світовій історії у першій фазі своєї боротьби цілком легальними виборчими картками, його “легалізм” в ніякому разі не був тотожний зі зрадою німецької націоналістичної ідеї, так як це йому часто закидали у власному таборі односторонні принципіалістичні радикали. Йде ж у випадку праці Організації про занадто поважні справи, про долю цілої нації, щоби годилося звужувати її діяльність до смаку і перспектив наших наймолодших гарячих голів.

Прохаючи розважити мою справу, хочу підкреслити, що не стою перед Проводом у ролі каючогося грішника, який просить вибачення і помилування. Я поступив згідно з моєю совістю українця і громадянина. Нічого не жалую і нічого не маю до викликування. Я міг, може, і помилятися, як і кожна людина, робити тут і там фальшиві кроки. Але гадаю, що це не могло б бути достаточною причиною, щоби без решти негативно оцінювати мою діяльність і ставити мене поза рамці Організації. Не без промахів працювали й інші члени Організації. Розбирання цих речей одначе нічого путнього не дасть й особливо в існуючій ситуації Організації не зміцнить. Занадто поважна і занадто трагічна, по-моєму, теперішня пора у житті нашого народу, щоб слід було розпорозуватися й виелімінувати придатні до праці сили. Я був особисто лояльний супроти моїх навіть найрізкіших опонентів з Організації, ніхто мені нічого не може у тому відношенні закинути. Нікому я особисто нічим не нашкодив, ні на чести, ні становищі. Тож гадаю, що слушно можу очікувати того самого.

Свою справу сформулюю у цьому зверненні до Проводу слідує:

1. Прошу вияснити, чи можу і буду визнаний у дальшому, як член Організації? Я сам ніколи не вважав, що цим членом я перестав бути.

2. Якщо так, прошу Пана Провідника внести свою впливу, щоби поладнати мої поправні особисті взаємини з декотрими товаришами по Організації, прорвані після розриву в 1934 р., зокрема з моїми співтоваришами з процесів і в'язниці.

3. Прошу Провід винести свою впливу, щоб мені унеможливити дальшу громадянську працю на еміграції, річ ясна, за відомом і при найтіснішій співпраці з Проводом.

Прошу прийняти вислови моєї глибокої пошани.

Слава Україні!

Зенон Пеленський.

Краків, 16 листопада 1939.

КОМЕНТАРІ

1. Кравців Богдан (1904–1975) – громадсько-політичний діяч, письменник. Член УВО, ОУН. Був головою СУНМ у Львові, політичним референтом Крайової езекутиви ОУН, головою КЕ (1930).

2. Гнаткевич Богдан (1892–1968) – український військовий діяч, член УВО та ОУН. 1931 р. призначений крайовим командантом УВО (1926–1927); засуджений на Львівському процесі 1936 р.

3. Янів Володимир (1908–1991) – громадсько-політичний діяч, вчений, поет. Член ОУН, входив до Крайової езекутиви; засуджений на Варшавському процесі 1934 р.

Олександр Кучерук (Київ). Революційність чи легалізм: проблема Зенона Пеленського, першого провідника ОУН на західноукраїнських землях.

У статті розглянуто процеси формування головних засад діяльності Організації Українських Націоналістів у період її становлення, зокрема боротьба двох позицій – “легалізму” як легального існування ОУН у формі політичної партії та “революційності”, тобто підпільної, конспіративної організації. Концепція “легалізму” викладена у листі-зверненні першого керівника ОУН на західноукраїнських землях З. Пеленського до голови Проводу українських націоналістів А. Мельника.

Ключові слова: ОУН, підпільна організація, західноукраїнські землі, Пеленський.

Александр Кучерук (Киев). Революционность или легализм: проблема Зенона Пеленского, первого проводника ОУН на западноукраинских землях.

В статье рассмотрены процессы формирования главных принципов деятельности Организации Украинских Националистов в период ее становления, в частности борьба двух позиций – “легализма” как легальной формы существования ОУН в виде политической партии и “революционности”, т. е. подпольной, конспиративной организации. Концепция “легализма” изложена в письме-обращении первого руководителя ОУН на западноукраинских землях З. Пеленского к председателю Провода украинских националистов А. Мельнику.

Ключевые слова: ОУН, подпольная организация, западноукраинские земли, Пеленский.

Oleksandr Kucheruk (Kyiv). Revolutionary Activity or Legalism: The Problem of Zenon Pelensky, the First Leader of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in Western Ukrainian Lands.

The article deals with the developments of the main principles of the Organization of Ukrainian Nationalists during its formation. The author focuses, in particular, on the struggle of two positions: “legalism” as a form of legal existence of the Organization of Ukrainian in the form of a political party, and “revolutionary activity”, i. e. the underground, secret organization. The concept of “legalism” is described in a letter of the first leader of Organization of Ukrainian in Western Ukrainian lands, Zenon Pelensky, to the leader the Organization of Ukrainian Nationalists Andrii Melnyk.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists, underground organization, Western Ukrainian lands, Pelensky.